

POLITICAL INSTITUTIONS AND PUBLIC ADMINISTRATION

DOI: 10.46340/eppd.2021.8.6.2

Olga Neymark

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2149-9125>

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine

FORMATION OF HUMANITARIAN SECURITY OF UKRAINE IN THE CONDITIONS OF MODERN CHALLENGES

Ольга Неймарк

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна

СТАНОВЛЕННЯ ГУМАНІТАРНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ СУЧАСНИХ ВИКЛИКІВ

The article considers the peculiarities of the formation of the humanitarian security of the Ukrainian state in the conditions of modern challenges. It is pointed out that humanitarian factors in the context of globalization have a decisive influence on national self-consciousness, the formation of national identity and it is on them that the achievement of unity in society depends. It is noted that an extremely important task of the state in the field of humanitarian policy is to support and develop the Ukrainian language in all spheres of social life, promote national culture, preserve national traditions and historical memory, and promote historical and cultural heritage. It is emphasized that the primary task of national security policy in the humanitarian sphere is to prevent and overcome threats posed by informational and humanitarian expansion from outside and the protection of national values and interests. Such key aspects of ensuring humanitarian security as: normative-legal, conceptual-analytical, resource and organizational-managerial are covered. It is determined that humanitarian security can be considered a stable state of society in the humanitarian sphere, which ensures the protection and realization of national interests, protection of higher national values (spirituality, history, culture, traditions, moral principles), stability of society, protection of rights and freedoms of people in the humanitarian sphere. Examining the functional aspect of humanitarian security, it can be defined as a set of various socio-political measures aimed at protecting the educational, cultural, scientific and spiritual interests and values of citizens, society and the state as a whole from threats and challenges in the humanitarian sphere. Conceptual and analytical support is understood as the development of basic theoretical and methodological principles: goals, strategic and tactical objectives, threats, and principles of implementation of humanitarian security policy.

It is stated that the main goal of national security policy in the humanitarian sphere is to achieve social unity and consolidation of citizens, ensure stable development of intellectual and cultural potential of the country by identifying and eliminating threats and challenges in education, science, culture and more.

Keywords: national security, humanitarian security, social security, globalization, identity, threats, challenges, narratives.

В умовах глобалізації, розвитку сучасного інформаційного суспільства, процесів подальшої демократизації, які впливають на стан суспільного організму нашої країни, виникає цілком закономірна потреба у його гуманітарному забезпеченні та захисті від негативних впливів. Слід мати на увазі, що останніми роками Україна стикнулася з новими викликами й загрозами. Відтак, внутрішньополітична й зовнішньополітична стабільність держави, єдність української нації, окрім політичного чи воєнного захисту значною мірою потребує й активного розвитку суверенності

в гуманітарній сфері: національній історії, культурі, освіті, науці, і навіть релігії. Адже, як свідчить історичний досвід, недостатня увага до підтримки у східних та південних регіонах країни національної освіти, культури, збереження історичної пам'яті, розвитку й підтримці української мови призвело до формування у населення регіональних квазі-ідентичностей, які виникли на основі суміші пропагандистських кліше часів СРСР та сучасних російських імперських нарративів. Значну роль в цьому відіграло безперешкодне поширення інформаційно-ідеологічних продуктів Російської Федерації, що пропагували створення великого «російського міру». В результаті такої цілеспрямованої діяльності там утворилися сприятливі умови для початку російської військової агресії та розвитку сепаратизму.

Зазначене вище дає підстави стверджувати, що гуманітарна сфера є важливим елементом загальної системи національної безпеки, передусім – внутрішньополітичної. Узагальнюючи визначення наукових і нормативно-правових джерел, можна стверджувати, що під поняттям «внутрішньополітична безпека» слід розуміти стабільний стан основних суспільних сфер держави: політичної, економічної, соціальної, інформаційної гуманітарної, тощо, які, попри негативні впливи факторів зовнішнього й внутрішнього середовищ спроможні зберігати в цих умовах свою стійкість і цілісність, здатність до самовдосконалення і самозбереження.

Державна система забезпечення внутрішньополітичної стабільності і безпеки має на меті розробку і реалізацію ефективної й дієвої внутрішньої політики, яка відповідає національним інтересам та спрямована на збереження національних цінностей на рівні держави, суспільства та окремих індивідів. Система внутрішньополітичної безпеки покликана забезпечувати самозбереження, стабільне існування і розвиток політичної нації, запобігати перетворенню політичних інструментів і механізмів у фактор нестабільності, або загрози суверенітету держави чи існуванню й розвитку самого суспільства.

У Законі України «Про основи національної безпеки України»¹, який діяв з 2003 року і втратив чинність у 2018 році, визначав перелік загроз у внутрішньополітичній й гуманітарній сфері:

- небезпека виникнення конфліктів на ґрунті міжетнічних чи міжконфесійних відносин, радикалізації й екстремізму у цій сфері;
- загроза регіонального сепаратизму;
- функціональна й структурна незбалансованість політичної системи, її неспроможність оперативно реагувати на виклики і загрози у сфері національної безпеки.
- погіршення якості і доступності освіти;
- моральна й духовна деградація суспільства;
- відставання України у науково-технологічній сфері;
- недостатня ефективність інноваційної політики держави;
- слабка конкурентоспроможність вітчизняної продукції;
- нерозвиненість високотехнологічних галузей економіки;
- низький внутрішній попит на вишкіл кадрів для науково-технічної сфери;
- відплив кваліфікованої робочої сили й наукових фахівців закордон.

Актуальність перелічених загроз, нарівні з появою нових загроз і викликів, наразі зберігається. Хоча у чинному Законі України «Про національну безпеку»² окремо про загрози у гуманітарній сфері не йдеться, чинна Стратегія національної безпеки³ приділяє їм достатньо уваги. Зокрема, Стратегія передбачає для забезпечення національних інтересів України низку політико-дипломатичних, міжнародно-правових, економічних, гуманітарних та суто безпекових заходів, спрямованих на припинення військової агресії Російської Федерації, повернення Україні незаконно окупованих територій на Сході та Автономної Республіки Крим а також реалізації закріплених в Конституції цілей інтеграції країни до Європейського Союзу і НАТО. У внутрішньополітичній сфері Стратегія визначає однією з ключових цілей утвердження політичних прав і свобод громадян, забезпечення якісного соціального-економічного рівня й гуманітарного розвитку суспільства. Крім того, цим документом передбачається й забезпечення розвитку країни в гуманітарній сфері: модернізація освіти, науки, системи охорони здоров'я, розвиток культури та системи соціального захисту⁴.

¹ Закон України Про основи національної безпеки України, 2003 (Верховна Рада України). *Офіційний вісник України*, 29, 38.

² Закон України Про національну безпеку, 2018 (Верховна Рада України). *Офіційний вісник України*, 55, 51.

³ Указ Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року Про Стратегію національної безпеки України, 2020 (Президент України). *Офіційний вісник України*, 75, 127.

⁴ Там само.

Ведучи мову про внутрішньополітичний аспект національної безпеки, слід акцентувати увагу на її гуманітарній складовій, яка істотно впливає на безпеку держави, суспільства в цілому та його членів окремо. В умовах розвитку інформаційного суспільства («суспільства знань»), гуманітарні чинники відіграють усе більш значну роль, а відтак, зростає й роль кожної окремої людини, її здібностей, навичок та поглядів. У сучасних умовах людський капітал, як свідчать експерти, є ключовим фактором розвитку держави в економіці і політиці. Також слід мати на увазі, що чинники гуманітарного характеру в цих умовах мають визначальний вплив на національну самосвідомість, формування загальнонаціональної ідентичності, й передусім саме від них залежить досягнення єдності в суспільстві.

У сучасних умовах посилення глобалізації актуальними стали загрози формуванню й закріпленню ціннісної самоідентифікації людини, соціальних чи етнічних груп, нації-держави в цілому. Глобальні зв'язки, взаємний обмін культурними, політичними, історичними поглядами і наративами може мати негативні наслідки. Навмисне використання глобального обміну для підризу національної безпеки якоїсь держави в гуманітарній сфері поступово нівелює національну самосвідомість, призводить до трансформації чи повної втрати націями власної мови, викривляє погляди на історію, завдає удару по патріотизму і шани до своєї держави. Результатом такої експансії може бути розділення суспільства, деградація й вимирання нації та занепад держави. У таких умовах саме гуманітарне ядро стає запорукою політичної економічної і військової безпеки держави. Відтак, надзвичайно важливим завданням держави у сфері гуманітарної політики є підтримка і розвиток української мови в усіх сферах соціального життя, сприяння розвитку національної культури, збереження національних традицій і історичної пам'яті, та популяризація історичної і культурної спадщини тощо. Отже, першочерговою задачею політики системи національної безпеки у гуманітарній сфері є попередження і подолання загроз, що несе в собі інформаційна експансія ззовні та захист національних цінностей і інтересів. Така політика повинна мати випереджувальний характер і мати чітко сформульовану стратегію, спрямовану на нейтралізацію викликів і загроз.

У гуманітарній сфері сучасної української держави спостерігається певний занепад, що зумовлений дією низки чинників, які доцільно розглянути більш системно.

Одним з ключових чинників занепаду в гуманітарній сфері є недостатність, а подекуди й повна відсутність розуміння значення гуманітарної сфери для національної безпеки країни. Наслідком такого ставлення є недостатня увага та недофінансування розвитку культури, науки, освіти, історичної пам'яті, відтік фахових кадрів, закриття закладів і установ, зниження суспільного впливу, що, у свою чергу, послаблює позиції держави у сфері безпеки.

Іншим істотним чинником занепаду гуманітарної сфери є відсутність повноцінного стратегічного планування. В Україні наразі навіть не розпочато розробку відповідної Стратегії. Відсутні також повноцінні довгострокові гуманітарні програми інноваційного розвитку. Внаслідок цього у сфері науки та освіти дистанційні (віртуальні) форми колективних досліджень та обміну інформацією, покликані у підсумку створити «суспільство знань», знаходяться ще на примітивному, початковому рівні.

Ще одним чинником, який негативно впливає на гуманітарну сферу, є несформованість і недосконалість нової, сучасної суспільної свідомості та відмова від раніше існуючих її елементів, що гальмує налагодження конструктивного діалогу між громадянським суспільством і владою, симбіотичний взаємовплив та взаємодію між ними, встановлення взаємної довіри, що істотно перешкоджає ефективній реалізації будь-яких напрямів державної політики, у тому числі, гуманітарної політики.

До впливових чинників, як позначаються на вітчизняній гуманітарній сфері, слід також віднести переважно сировинну орієнтованість вітчизняної економіки та відсутність стимулювання її високотехнологічних галузей.

Вкрай негативну роль у гуманітарній сфері відіграє й такий чинник, як зовнішній культурно-політичний інформаційний вплив недружніх чи ворожих до України країн, передусім – Російської Федерації. Ця країна включила гуманітарну сферу в арсенал ведення гібридної війни проти Заходу в цілому та проти України зокрема. Саме російська інформаційна навала, яка несла ідеї «єдиного народу», «руського миру», «спільної історії», заперечення права України на самостійність і незалежність, створили в окремих регіонах країни передумови для зміни суспільної свідомості громадян і сприяли початку відкритих військових дій.

Нарешті, чинником, що має значний вплив на гуманітарну сферу, є глобалізація. Передусім це такий її наслідок, як негативні демографічні процеси, пов'язані з масовою міграцією висококваліфікованих трудових ресурсів з України до розвинених країн Європи й Америки, що, через свої масштаби набуло рис загрози національній безпеці.

Зважаючи на вище викладене, можна впевнено робити наголос на гострій актуальності проблеми формування в безпеково-гуманітарній сфері такої політики, яка б максимально сприяла подоланню перелічених вище проблем. Принагідно слід зауважити, що проблеми в гуманітарній сфері, про які йдеться, здебільшого слабо структуровані або й взагалі не структуровані, що зумовлює потребу у використанні системного аналізу та інституційних методів для розробки і реалізації державної політики національної безпеки.

Розглянемо основні відомі методологічні підходи, які використовуються для формування політики національної безпеки загалом та в гуманітарній сфері зокрема. Серед них передусім слід виділити такі підходи, як: системний, інституційний, ситуаційний, структурно-функціональний та позитивістський.

Прибічники позитивізму, такі як О. Конт, суспільні проблеми розглядають як сукупність певних конструкцій і фактів, що підлягають вимірюванню, тому шляхи подолання цих проблем можна визначити, виходячи з отриманих якісних і кількісних показників.

Попри те, що в даному дослідженні використовуються деякі зі згаданих вище підходів, воно спирається саме на системно-функціональний метод як найбільш адекватний для розгляду політики національної безпеки у гуманітарній сфері, оскільки вона являє собою багатофункціональну й складну систему, яка ґрунтується на певному наборі цінностей, служить реалізації національних інтересів та досягненню загальнонаціональних цілей та включає в себе такі аспекти забезпечення, як: нормативно-правовий, концептуально-аналітичний, ресурсний та організаційно-управлінський.

Під нормативно-правовим забезпеченням слід розуміти розробку й прийняття нормативно-правових актів і документів, які регулюють політику в сфері гуманітарної безпеки.

Концептуально-аналітичне забезпечення розуміється як розробка основних теоретичних і методологічних засад: мети, стратегічних і тактичних задач, загроз, та принципів реалізації політики у сфері гуманітарної безпеки.

Ресурсним забезпеченням є залучення визначеної кількості інтелектуальних, матеріальних, інформаційних та усіх інших ресурсів, необхідних для реалізації політики у сфері гуманітарної безпеки.

Організаційно-управлінське забезпечення – це створення й застосування механізмів виявлення й попередження загроз національній безпеці шляхом створення системи організації, координації і контролю за діяльністю відповідних державних управлінських та громадських структур.

Закон України «Про національну безпеку» визначає: «Державна політика у сферах національної безпеки і оборони спрямовується на забезпечення воєнної, зовнішньополітичної, державної, економічної, інформаційної, екологічної безпеки, кібербезпеки України тощо»¹.

Схематично загальну структуру системи національної безпеки запропоновано В. Абрамовим, зображено на рисунку 1.

У гуманітарній сфері система забезпечення національної безпеки покликана створювати сприятливі зовнішні і внутрішні умови для захисту національних інтересів і національних цінностей, забезпечуючи внутрішньополітичну стабільність в державі.

Головна мета політики національної безпеки в гуманітарній сфері – досягнення суспільної єдності та консолідації громадян, забезпечення стабільного розвитку інтелектуального й культурного потенціалу країни завдяки виявленню та усуненню загроз і викликів у сфері освіти, науки, культури тощо.

Ведучи мову про функціональний аспект забезпечення гуманітарної безпеки, можна визначити його як сукупність різних заходів суспільно-політичного характеру, які мають на меті захист освітніх, культурних, наукових й духовних інтересів і цінностей громадян, суспільства і держави в цілому, від загроз і викликів, які виникають в гуманітарній сфері.

¹ Закон України Про національну безпеку, 2018 (Верховна Рада України). *Офіційний вісник України*, 55, 51

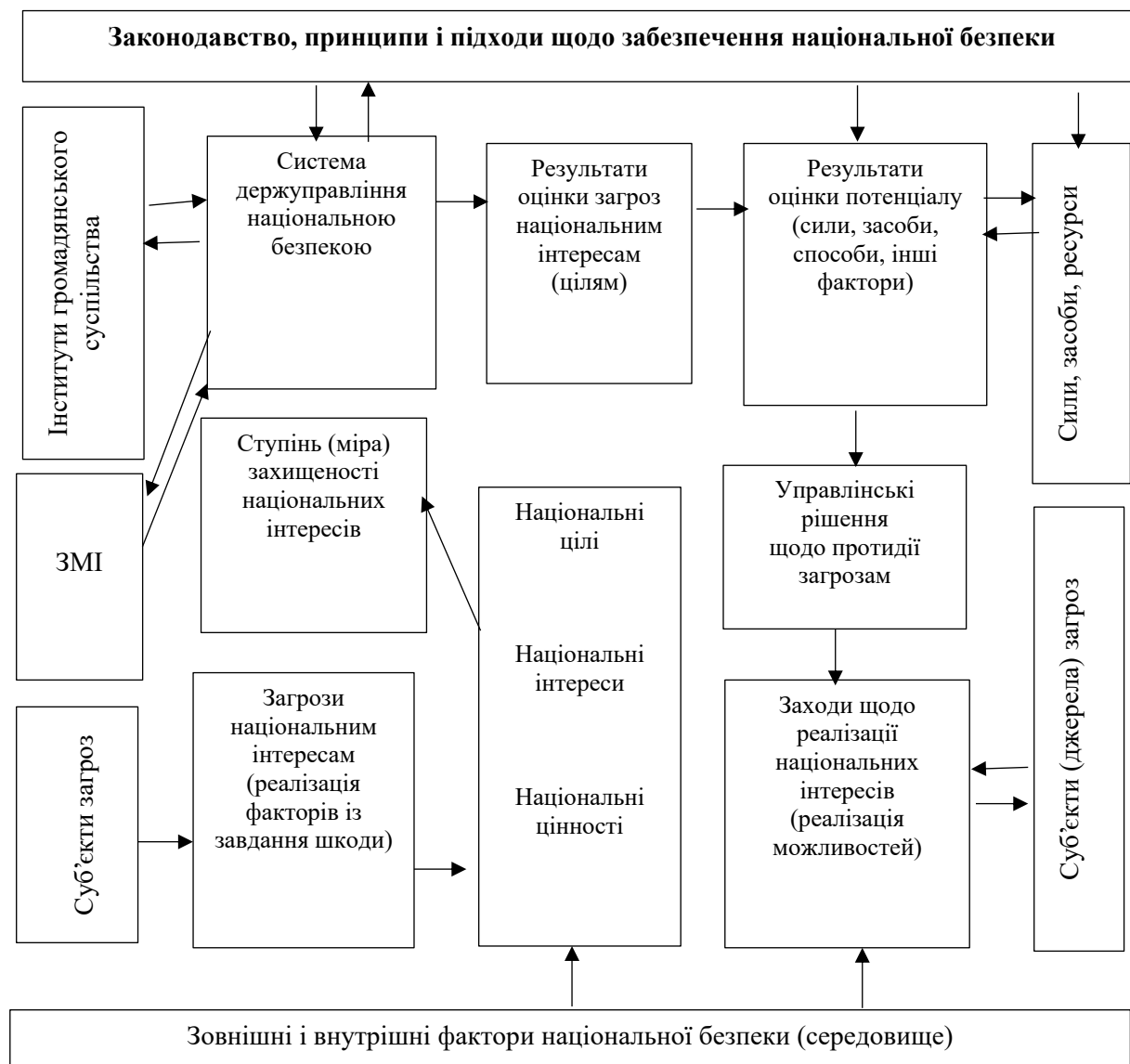

Рис. 1. Структура системи національної безпеки

Джерело: В. Абрамов¹

Нині сформульовано кілька визначень поняття «гуманітарна безпека». Наприклад, С. Зубченко розуміє під цим поняттям захищеність принципово важливих інтересів громадян, стратегічних інтересів всього суспільства і держави, задля забезпечення сталого й поступального розвитку суспільства, оперативне виявлення, запобігання і усунення реальних чи потенційних загроз у гуманітарній сфері². Водночас В. Пироженко вважає, що гуманітарна безпека як складова поняття «національна безпека» – це рівень захищеності інтересів політичних та суспільних суб'єктів, які відображаються в їхніх специфічних світоглядно-ціннісними орієнтаціях³. В. Пироженко виділяє такі компоненти, які захищає гуманітарна безпека:

– моральне здоров'я людей;

¹ Абрамов, В. (2016). *Глобальна та національна безпека*. Київ: Видавництво НАДУ <<https://www.minregion.gov.ua/wp-content/uploads/2017/11/Navchalniy-posibnik-GPNB.pdf>> (2021, листопад, 20).

² Зубченко, С. (2011). Концептуальні засади політики гуманітарної безпеки української держави в умовах демократичних перетворень: *автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук*. Київ: НІСД, 12.

³ Пироженко, В. (2005). Гуманітарна складова національної безпеки: предмет дослідження та коло основних проблем. *Стратегічна панорама*, 2, 34.

- національна самобутність, національна культура, національна історія, національні традиції, традиційна релігія;
- освітні традиції, інтелектуальний потенціал, можливості інноваційного розвитку суспільних груп й в цілому країни.

Отже, гуманітарною безпекою можна вважати стабільний стан функціонування суспільства в гуманітарній сфері, який забезпечує захист і реалізацію загальнонаціональних інтересів, захист та вищих національних цінностей (духовності, історії, культури, традицій моральних засад і принципів), стабільність розвитку всього суспільства, захист прав і свобод людей в гуманітарній сфері.

Гуманітарну безпеку не слід плутати чи поєднувати із соціальною безпекою, хоча деякі дослідники вважають, що проблеми охорони здоров'я, соціального захисту чи подолання бідності варто було б віднести саме до сфери гуманітарної безпеки. Така позиція, на наш погляд, доволі суперечлива, адже гуманітарна безпека стосується суто гуманітарної сфери – освіти, культури, науки, релігії. Доказом відмінності гуманітарної безпеки від соціальної є визначення її сутності в Декларації про державний суверенітет України, в якій окремо йдеться про соціальний і культурний розвиток українського народу та гарантовану правову та інституціональну захищеність соціальних інтересів особи і суспільства.

Акцентуючи увагу на соціальному аспекті безпеки, О. Новікова визначає її як «стан захищеності соціальних інтересів особи і суспільства від впливаючих на них загроз національній безпеці, що є наслідком реалізації заходів соціального захисту»¹. Подібної позиції дотримується й П. Шевчук, який дає визначення соціальній безпеці людини як системному захисту її соціальних інтересів. На його думку, соціальною безпекою є стан життєдіяльності людей, який забезпечений комплексним поєднанням правових, організаційних та економічних заходів, які сприяють реалізації соціальних інтересів, формуванню позитивної демографічної ситуації, збереженню генофонду та трансформації трудових ресурсів². Досліджуючи функціональні особливості соціальної безпеки, С. Пирожков акцентує увагу на тому, що вона запобігає соціальним вибухам, відкритим чи прихованим виявам громадської непокори, іншим конфліктним ситуаціям в суспільстві, для чого необхідна розробка і реалізація ефективної й справедливої соціальної політики.

Дослідники соціальної безпеки О. Беляєв, В. Кириленко, М. Діба виділяють наступні індикатори її рівня: рівні безробіття і зайнятості населення, розмір мінімальної погодинної оплати праці, питома вага зайнятих в економіці, купівельна спроможність населення, праця яких оцінюється на рівні, близькому до неоподаткованого мінімуму, різниця між доходами 10% найприбутковіших громадян та 10 % найменш забезпечених верств населення, а також «індекс людського розвитку» (Human Development Index – HDI) – індекс, яким визначається інтегральна оцінка розвитку людини, що поєднує три ключових показники: тривалість життя, валовий внутрішній продукт (ВВП) на душу населення та рівень грамотності (освіти).

Повернімося до політики забезпечення гуманітарної безпеки та визначимо її суб'єкт і об'єкт та ключові функції.

У якості суб'єкту політики забезпечення гуманітарної безпеки виступає політичний інститут – держава, яка служить задоволенню і захисту загальнонаціональних інтересів гуманітарного характеру та повинна враховувати інтереси громадян і громадянського суспільства. Суб'єктами у цій сфері можуть також виступати громадяни та їх об'єднання.

У якості об'єктів політики забезпечення гуманітарної безпеки виступають:

- громадяни, їхні гуманітарні права й свободи;
- суспільні інститути (громадські організації) їхні взаємовідносини в гуманітарній сфері;
- держава.

Реалізація політики забезпечення гуманітарної безпеки передбачає виконання наступних функцій:

- регулятивна функція (забезпечує регулювання впровадження заходів із запобігання загрозам в гуманітарній сфері);
- координуюча функція (забезпечує узгоджену роботу державних та громадських структур при розробці і реалізації управлінських рішень щодо запобігання виникненню загроз та протидії їм у випадку їх виникнення);

¹ Новікова, О. (1997). *Соціальна безпека: організаційно-економічні проблеми і шляхи вирішення*. Донецьк: ІЕП НАН України, 27.

² Шевчук, П. (2003). *Соціальна політика*. Львів: Світ, 108.

- акумулятивна функція (дослідження, збір і накопичення та оцінка інформації щодо рівня внутрішніх і зовнішніх загроз в гуманітарній сфері);
- аналітично-прогностична функція (виявлення тенденцій розвитку ризиків і загроз, їх аналіз та розробка заходів і рекомендацій щодо протидії їм);
- гуманістична функція (орієнтація на людину, забезпечення її гуманітарного розвитку і можливості самореалізації, захист її гуманітарних прав та свобод);
- інформаційна функція (поширення об'єктивної інформації щодо ймовірних ризиків і загроз гуманітарного характеру, протидія дезінформації, чуткам, надмірній емоційній напруженості в суспільстві);
- аксіологічна функція – (захист національних гуманітарних цінностей та надбань національної культури).

Підсумовуючи, слід зазначити, що під гуманітарною безпекою слід вважати стабільний стан функціонування суспільства в гуманітарній сфері, який забезпечує захист і реалізацію загальнонаціональних інтересів, захист вищих національних цінностей (духовності, історії, культури, традицій моральних засад і принципів), стабільність розвитку всього суспільства, захист прав і свобод людей в гуманітарній сфері.

References:

1. *Zakon Ukrainy Pro osnovy natsionalnoi bezpeky Ukrainy, 2003* (Verkhovna Rada Ukrainy) [Law of Ukraine On the basis of national security of Ukraine, 2003 (Verkhovna Rada of Ukraine)]. *Ofitsiyni Visnyk Ukrainy* [Official Bulletin of Ukraine], 29, 38. [in Ukrainian].
2. *Zakon Ukrainy Pro natsionalnu bezpeku, 2018* (Verkhovna Rada Ukrainy). [Law of Ukraine On National Security, 2018 (Verkhovna Rada of Ukraine)]. *Ofitsiyni Visnyk Ukrainy* [Official Bulletin of Ukraine], 55, 51 [in Ukrainian].
3. *Ukaz Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 14 veresnia 2020 roku Pro Stratehiiu natsionalnoi bezpeky Ukrainy, 2020* (Prezydent Ukrainy) [Decree of the President of Ukraine. On the Decision of the National Security and Defense Council of Ukraine of September 14, 2020 On the National Security Strategy of Ukraine, 2020 (Office of the President of Ukraine)]. *Ofitsiyni Visnyk Ukrainy* [Official Bulletin of Ukraine], 75, 127 [in Ukrainian].
4. Abramov, V. (2016). *Hlobalna ta natsionalna bezpeka: pidruchnyk* [Global and National Security] <<https://www.minregion.gov.ua/wp-content/uploads/2017/11/Navchalniy-posibnik-GPNB.pdf>> (2021, November, 20). [in Ukrainian].
5. Zubchenko, C. (2011). *Kontseptualni zacady polityky humanitarnoi bezpeky ukrainckoi derzhavy v umovakh demokratychnykh peretvoren*[Conceptual principles of the policy of humanitarian security of the Ukrainian state in the conditions of democratic transformations]: *avtoreferat dysertacji kandydata politychnikh nauk* [author's abstract abstract of the dissertation of the candidate of political sciences]. Kyiv: NISD. [in Ukrainian].
6. Pyrozhenko, V. (2005). *Humanitarna skladova natsionalnoi bezpeky: predmet doclidzhennia ta kolo osnovnykh problem* [Humanitarian component of national security: the subject of research and the main problems]. *Stratehichna panorama* [Strategic panorama], 2, 34. [in Ukrainian].
7. Novikova, O. (1997). *Sotsialna bezpeka: orhanizatsiino-ekonomichni problemy i shliakhy vyrishennia* [Social security: organizational and economic problems and solutions]. Donetsk: IEP NAN Ukrainy. [in Ukrainian].
8. Shevchuk, P (2003). *Sotsialna polityka* [Social policy]. Lviv: Svit. [in Ukrainian].